

ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ У ОСІБ РІЗНОГО ВІКУ

Максимов Микола Володимирович¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2236-0915>
Web of Science ResearcherID: H-5506-2018

UDC: 159.922.73 : 614.876

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню особливостей розвитку рефлексії у осіб різного віку. Показано, що розвиток рефлексії тісно пов'язаний із особистісним зростанням в цілому, а особистісне зростання без усвідомлення й засвоєння свого життєвого досвіду не відбувається.

Зазначені феномени були вивчені в ході емпіричного дослідження осіб різного віку з використанням методу нарративу. Було обрано три вікові групи: молодші школярі, учні підліткового та юнацького віку.

Доведено, що показники параметрів, які характеризують особливості особистісного розвитку і показники рефлексії тісно пов'язані між собою. Взаємозв'язок між рефлексією і особистісною зрілістю має певну динаміку. На різних етапах життєдіяльності це проявляється в різному кількісному і якісному вираженні. Розвиток рефлексії та особистісної зрілості відбувається синхронно, що далеко не завжди відповідає віку.

Ключові слова: розвиток, рефлексія, особистісне зростання, життєвий досвід, нарратив, вікові особливості.

Постановка проблеми. Розвиток рефлексії як структурного компоненту особистості відбувається синхронно із дорослішанням людини. Однак цей природний процес може бути загальмований і навіть спотворений внаслідок психотравмуючих впливів негативного життєвого досвіду. Фрустрація базових соціальних потреб детермінує відмову від рефлексії болючих переживань. Це, в свою чергу, унеможливує засвоєння свого життєвого досвіду. Виникає замкнуте коло: розвиток рефлексії, що тісно пов'язаний із особистісним зростанням в цілому, загальмований, а особистісне зростання без усвідомлення й засвоєння свого життєвого досвіду не відбувається. Отже, можна зробити висновок, що особистісна зрілість й ступінь розвитку її складових в цілому і рефлексії зокрема не завжди пов'язана

з віком людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із параметрів визначення рівня особистісного розвитку є здатність до усвідомлення, оцінки та засвоєння свого життєвого досвіду. Дослідження (Krossli, 2013; Sapogova, 2005 ; Chepelieva & other, 2008, та інш.) свідчать, що в основі осмислення, систематизації та впорядкування досвіду лежить фундаментальний механізм аналогії, що забезпечує можливість досягнути те, що трапляється з людиною, як частиною цілісного світу, як прояв загальної закономірності, завдяки чому відбувається включення одиничного суб'єкта в систему існуючих на даному етапі взаємин людини та суспільства. Смісл життєдіяльності людини та її досвід виражаються у внутрішньому оповіданні. Оповідна структура

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © *Mykola Maksymov*

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

людського досвіду з використанням певного сюжету – літературного, історичного, архитипічного, міфологічного, надає можливість осмислити, упорядкувати, власне описати події життя. Особистісний досвід може бути зафіксований у вигляді тексту-нарративу. При цьому, слід зазначити, що у цій розповіді будуть відображені не тільки події життя людини, а ще й її особистісні характеристики: Я-концепція, ціннісні орієнтації, життєві плани і перспективи, ставлення до оточуючих тощо.

Термін “нарратив” останнім часом часто використовується у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі в тих галузях психології і соціальних наук, де з’являється необхідність дослідження відображення самим суб’єктом власних особистих якостей, ціннісних настанов, значних подій, емоційних переживань, поведінкових реакцій, тобто різних аспектів досвіду у вигляді саморозповіді (Bogin, 2004; Cherelieva, 2009; Cherelieva & other, 2008 та інші). Нарратив може виступати важливим засобом психологічного пізнання такого цілісного компоненту особистісної свідомості як досвід. Нарратив – це смислова структура, що включає усі основні ознаки оповідального тексту та являє собою рамку, що містить спогади про реальні події, з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід за допомогою розповіді.

Здатність інтерпретувати реальність за допомогою оповідальних структур є невід’ємною сутністю особистості, а використання специфічних нарративних способів усвідомлення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і, більш того, як особлива форма існування людини, як властивий лише їй модус буття. Розуміння та інтерпретація соціокультурного й особистого досвіду, фіксування результатів цих процесів у текстовій формі відкриває психологічний простір для розвитку особистості, формування її персональної, соціальної та культурної ідентичності (Cherelieva, 2009). Нарратив дає можливість наблизитись до особистості та різних аспектів її досвіду і виявити, які моменти життя стають для даної особистості подіями і в подальшому входять до її структури. Завдяки аналізу змісту текстів нарративів можна виявити психологічно значні структури життєвого досвіду досліджуваних різних вікових категорій та сприяти, через їх вплив, самому процесу їх особистісного

розвитку.

Досліджуючи прояв самототожності як характеристики особистісного досвіду, автори (Cherelieva, 2009) дійшли висновку, що розвиток і прояв самототожності у молодших школярів, як і в підлітків, обумовлюється особистісним розвитком дитини. Зокрема, у даному віці розвивається особистісна рефлексія як здатність самостійно встановити межі своїх можливостей. Крім того, цей феномен проявляється у здатності до виокремлення особливостей своєї поведінки, власних дій для того, щоб зробити їх предметом аналізу.

Н. В. Чепелевою (Cherelieva & other, 2008) були виокремлені такі характеристики особистісного досвіду як діалогічність, самототожність, несуперечливість, відкритість та самоцінність. Основним новоутворенням, яке впливає на розвиток діалогічності у дитини молодшого шкільного віку, автор вважає розвиток самосвідомості. Дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, на яку діють різні соціальні фактори. Порівняльний аналіз особливостей розуміння та інтерпретації особистого досвіду проводився шляхом порівнянь нарративів молодших школярів та підлітків.

Тут слід зупинитися на вікових аспектах розвитку рефлексії, оскільки ці аспекти й були предметом дослідження. Незважаючи на те, що маленька дитина ще не вміє в достатній мірі вербалізувати свої думки і почуття, дослідники вважають за можливе вивчати рефлексивні прояви вже в дошкільному віці. У дошкільному віці процеси рефлексії ще не сформовані, але знаходяться в стадії активного розвитку. Передумовою цього є усвідомлення дитиною в кінці раннього віку свого «Я». Дослідження психологів (Vygotskij, 1997 ; Kostyuk, 1969 та інші) свідчать про те, що початок розвитку рефлексії, припадає на вік близько трьох років. На думку Л. І. Божович (Bozhovich, 1968), процес формування дитини раннього віку завершується виникненням центрального особистісного утворення у вигляді «системи «Я». У цю систему входить не тільки деяке знання, але і ставлення до себе. Відбувається відокремлення власного «Я» і розрізнення його від «не-Я», що є основною передумовою розвитку рефлексії. Дитина усвідомлює себе, своє «Я», в умовах взаємодії з оточуючими людьми. Дитина рефлексує, намагається проаналізувати власний психічний стан, проектує свої вчи-

нки на можливі реакції інших людей.

При переході від дошкільного до молодшого шкільного віку розпочинається навчальна діяльність, що потребує від дитини особливої рефлексії, пов'язаної з розумовими операціями. У цьому періоді у дитини виникає усвідомлення себе, як істоти соціальної і свого місця в системі доступних їй суспільних відносин. Умовно цей період можна позначити періодом народження соціального «Я». На основі навчальної діяльності у молодших школярів виникає абстрактне мислення, розвивається рефлексія процесу своєї діяльності. У молодшому шкільному віці рефлексія проявляється в можливості не лише усвідомлювати наслідки своїх дій, а й робити їх предметом аналізу. Саме тоді у дітей виникає і формується здатність засвоювати свій життєвий досвід та функція прогнозу.

Наявність здатності до рефлексії в молодшому шкільному віці виражається в переході від конкретно-ситуативної самооцінки, до більш узагальненої. Якщо в першому класі дитина переважно лише позитивно оцінює свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язує лише з об'єктивними обставинами, то другокласники і третьокласники відносяться до себе вже більш критично, оцінюючи не тільки хороші, але й погані вчинки, не тільки успіхи, але й невдачі в навчанні (Bozhovich, 1968).

Навчальна діяльність, організована спочатку дорослими, повинна перетворюватися в самостійну діяльність учня, в якій він формулює навчальне завдання, виробляє навчальні дії і дії контролю, здійснює оцінку, тобто сам процес навчальної діяльності формує рефлексію.

У віці семи – одинадцяти років дитина починає розуміти, що вона являє собою індивідуальність, яка, безумовно, піддається соціальним впливам. Вона знає, що зобов'язана вчитися і в процесі навчання змінювати себе, привласнюючи колективні знаки (мова, цифри, ноти та інш.), колективні поняття, знання та ідеї, які існують в суспільстві, систему соціальних очікувань щодо поведінки та ціннісних орієнтацій. Вступаючи в різноманітні стосунки з іншими людьми, дитина орієнтується на певні норми, правила, звичаї. Усвідомлюючи себе як соціального індивіда, дитина ототожнює себе з певною групою людей – статеву, вікову, етнічною

та інш. Ідентифікуючи себе з цими групами, дитина «дивиться» на себе очима інших, оцінюючи свої вчинки з позицій тієї або іншої групи.

Для дітей підліткового віку характерно прагнення брати участь у будь-яких діях, де вони можуть самореалізуватися, з'являються вміння будувати спілкування з оточуючими, з'являється рефлексія власної поведінки, вміння оцінювати можливості свого «Я». Підлітки прагнуть до самопізнання і самоствердження, тобто самосвідомість направлено на усвідомлення підлітком своїх особистісних особливостей, що потребує розвиненої рефлексії. В середньому шкільному віці самооцінка є одним зі стійких психологічних утворень. Дослідження самооцінки дітей, які перебувають цьому у віці показує, що вони проявляють високий рівень рефлексивності в самооцінці і в оцінці особистості людини.

Високий рівень рефлексії сприяє швидкому засвоєнню суспільно цінних критеріїв, їх оцінки, і самої можливості їм відповідати, що підвищує гнучкість у визначенні меж свого особистого простору, для збереження і прояву сили свого «Я». Недорозвинена рефлексія перешкоджає цьому. Такий підліток не в змозі впоратися із запропонованими нормами і проявом сили свого «Я», він переживає міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти, впоратися з якими йому самому буває практично неможливо. Для старших підлітків в цілому, характерна досить висока ступінь рефлексії.

Перехід від підліткового до юнацького віку можна охарактеризувати як період, в якому відбувається зміна деякого «об'єктивістського» погляду на себе «ззовні» на суб'єктивну динамічну позицію «зсередини». Критерії самооцінки набувають принципово інші форми, порівняно з оцінкою людиною інших людей. Нова якість самооцінки проявляється в умінні відокремлювати успіх і неуспіх в конкретній діяльності від загального уявлення про себе, свої здібності, можливості, свої ресурси й недоліки. В юнацькому віці відбувається завершення формування особистості людини, її здатності проявити і зберегти свою індивідуальність. Молоді люди вже мають високий рівень рефлексії своєї поведінки в цілому, вони готові свідомо здійснювати суспільно значущі і суспільно оцінювані дії, аналізувати

ти причини і наслідки своїх дій, робити з цього висновки і засвоювати свій життєвий досвід.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Усвідомлення дитиною молодшого шкільного віку власного досвіду відбувається на основі розвитку діалогічного мислення, розвитку здатності до аналізу власних дій, елементів самоаналізу; розвитку часової перспективи і ретроспективи; здатності до самоприйняття. Зазначені вище закономірності нормативного особистісного розвитку, далеко не завжди притаманні всім. Існує багато факторів, що гальмують зазначені процеси. Усвідомлення себе, здатність до рефлексії за умов несприятливої соціальної ситуації розвитку блокується негативними емоційними переживаннями. Це призводить до того, що показники визначених вище параметрів змінюються не пропорційно у різних вікових групах.

Необхідність порівняння ступеню розвитку рефлексії у осіб різних вікових груп зумовлена тим, що це є частиною загальної проблеми пошуку шляхів розвитку рефлексії. На нашу думку, реалії сьогодення не сприяють природнім закономірностям розвитку особистості в цілому й рефлексії зокрема.

Мета статті: визначити особливості розвитку рефлексії у осіб різного віку.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Емпіричне дослідження було присвячено з'ясуванню гіпотези щодо залежності ступеню розвитку рефлексії не стільки від паспортного віку, скільки від особливостей особистісного розвитку. У нашому дослідженні взяло участь 211 осіб: 69 – молодші школярі; 67 – підлітки; 75 – особи юнацького віку (18-21 рік). Особливості особистісного розвитку ми визначали із застосуванням авторської методики «Наративна розповідь». Ця методика застосовувалась для визначення наявності у досліджуваних важливих компонентів рефлексивних вмій, що входять до структури особистості. Отже, методика «Наративна розповідь» призначена для вимірювання здатності людини аналізувати, усвідомлювати та засвоювати свій життєвий досвід, що неможливо без рефлексії. Першим етапом дослідження був етап порівняння числа осіб в кожній групі (молодші школярі, підлітки, студенти) відповідно до рівнів рефлексії. В якості критерію ви-

ступав загальний показник рефлексії, який був отриманий в залежності від контингенту (молодші школярі, підлітки та студенти) завдяки використанню модифікованої нами методики А. В. Карпова (Karpov & Skityaeva, 2001).

Далі, в ході дослідження перед нами стояло наступне завдання: провести теоретичну валідизацію методики «Наративна розповідь». Необхідно було довести її конструктну валідність, тобто встановити, що методика вимірює саме той конструкт (властивість, якість), який вона за нашим задумом повинна вимірювати. В якості конструкту в нашому дослідженні виступала здатність людини до усвідомлення свого життєвого досвіду та його інтеграції у свій внутрішній світ. Конструктна валідність методики «Наративна розповідь» полягала у наступному теоретичному обґрунтуванні.

Інтеграція свого життєвого досвіду відбувається, як правило, засобами внутрішньої мови, тобто людина ніби проговорює сама для себе ті діалоги, які в неї відбулися напередодні, словесно описує та образно уявляє ситуації, в яких вона діяла тим чи іншим чином. Це природно, оскільки людина розуміє себе за допомогою мови, усної і писемної, і через процеси розмови і письма людина постійно конструює себе.

На різних вікових етапах наративи мають свою особливу будову та змістовні характеристики, в яких виявляються особистісні якості досліджуваного та його світосприйняття. Якщо людина не відчуває себе суб'єктом своєї життєдіяльності, не планує свого життя, то вона й не аналізує події, які складають її життєвий досвід. Отже, інтеграція того, що відбувалося, не здійснюється. Це заважає людині робити висновки з тих помилок, що були нею зроблені, й надалі планувати свої вчинки більш продуктивно.

Наратив як експериментальний метод дозволяє нам виявити: яку життєву позицію займає особистість, тобто міру активності її дій в життєвих ситуаціях; емоційне забарвлення (позитивне чи негативне) психологічного простору, в якому вона перебуває; проблемні моменти життя людини, а подекуди й причину їх виникнення.

Використання наративу як методу дослідження ступеню зрілості особистості обумовлює необхідність

визначення критеріїв та ознак, за якими було б можливо диференціювати оповідання людей про події за мірою інтегрованості їх особистого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Визначення міри здатності досліджуваних до інтеграції свого життєвого досвіду базувалася на ранжируванні якості нарративів за їх маркерами. Ми використовували нижчезазначені маркери з їхніми оціночними характеристиками.

1. Маркер «Заголовок», який оцінювався за трибальною шкалою: 2 бали – наявність заголовка, який якісно відображає зміст нарративу; 1 бал – наявність заголовка, який нечітко визначений або не відображає зміст; 0 балів – відсутність заголовка.

2. Маркер «Сюжет», який оцінювався за трибальною шкалою: 2 бали – сюжет чіткий, послідовно і логічно побудований; 1 бал – певна заплутаність сюжетної лінії; 0 балів – відсутність сюжету.

3. Маркер «Висновок» (за трибальною шкалою): 2 бали – висновок чіткий, відповідає змісту розповіді; 1 бал – висновок сформульований нечітко; 0 балів – відсутність висновків.

4. Маркер «Суб'єктність» (за чотирибальною шкалою): 3 бали – позиція суб'єкта була спрямована на позитивне перетворення існуючої ситуації; 2 бали – цілеспрямована активність з пристосуванням до оточуючого; 1 бал – відсутність виокремлення себе як суб'єкта, злиття з частиною групи; 0 балів – відсутність будь-якої активності.

5. Маркер «Діяльність» (трибальна шкала): 2 бали – наявна продуктивна діяльність щодо перетворення оточуючого світу або самовдосконалення; 1 бал – наявна активна діяльність, спрямована на розваги або відпочинок; 0 балів – асоціально спрямована діяльність.

6. Маркер «Емоційний фон» (трибальна шкала): 2 бали – позитивне емоційне забарвлення події; 1 бал – негативне емоційне забарвлення події; 0 балів – в розповіді відсутня оцінка емоційного фону події або емоційний фон не співпадає зі змістом розповіді.

7. Маркер «Персонажі» (чотирибальна шкала): 3 бали – йдеться про взаємодію з оточуючими; 2 бали – в розповіді наявні інші люди, але відсутня взаємодія з ними; 1 бал – відсутність людей в події, але наявна згадка про них, або згадка тільки про будь-яку тварину; 0

балів – розповідь не містить жодної згадки про інших осіб.

Для розрахунку валідності методики «Наративна розповідь» ми визначали кореляційний зв'язок між показниками якості нарративу та показниками модифікованої нами методики А. В. Карпова. Величина коефіцієнта валідності складала 0,78 (при $p < 0,05$), тобто коефіцієнт валідності був статистично значущий – для молодших школярів; 0,84 (при $p < 0,05$) – підлітки; 0,86 (при $p < 0,05$) – студенти, – отже, для цих вікових груп коефіцієнт валідності був ще вагомий. Даний факт дозволяє судити про високу узгодженість і, як наслідок, достовірність отриманих результатів. Також це дозволяє стверджувати про високу достовірність наявності взаємозв'язку рефлексії і здатності до усвідомлення й інтеграції свого життєвого досвіду. Таким чином, авторська методика «Наративна розповідь» може бути застосовувана як метод діагностики ступеню особистісного розвитку.

Завершальний етап дослідження полягав у визначенні динаміки розвитку рефлексії у осіб різних вікових груп. Ми виходили з припущення про те, що якби розвиток рефлексії відбувався синхронно з віком, то крива нормального розподілу, що спостерігалася у показниках молодших школярів повторюється й у підлітків та студентів. Наочно, це виглядало би наступним чином (див рис. 1)

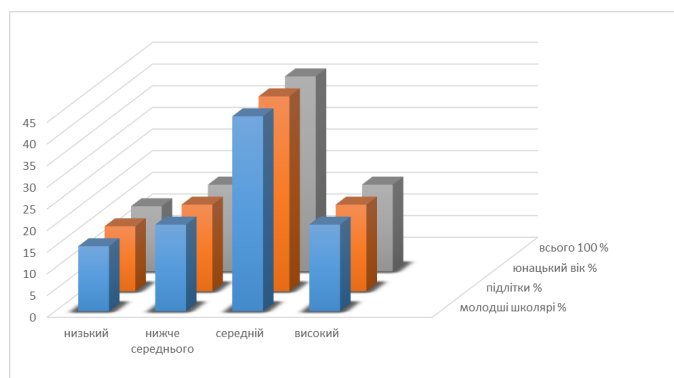


Рис. 1 «Імовірна (теоретична) крива розподілу рівнів розвитку рефлексії у осіб різних вікових груп»

Проте, емпірично отримані результати суперечать гіпотезі про те, що розвиток рефлексії відбувається синхронно з паспортним віком. Як представлено на наступній діаграмі (див. рис. 2), в молодшому шкільному віці переважає середній рівень розвитку рефлексії, а

решта показників – доволі збалансовані. В цілому у молодших школярів картина відповідає нормальному розподілу.

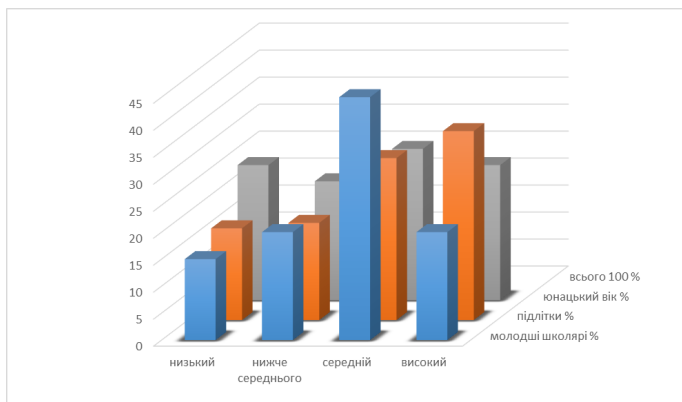


Рис. 2 «Емпірично отриманий розподіл рівнів розвитку рефлексії у осіб різних вікових груп»

Підвищення рівня рефлексивності спостерігається у підлітковому віці. Зазначена динаміка зміни взаємозв'язків рівня розвитку рефлексії і віку пояснюється тим, що у молодших класах зв'язки між даними показниками тільки починають формуватися, оскільки діти ще опановують здатністю до усвідомлення своїх емоцій. У середній школі процеси рефлексії своїх емоційних станів реалізуються в більш розгорнутій формі. Однак, при цьому вони детерміновані рівнем розвитку особистісної зрілості. В результаті, по дев'ятих класам показники взаємозв'язку рівня рефлексії і рівня особистісної зрілості досягають найвищих значень. У студентів означені процеси дещо сповільнюються, в результаті чого розвиток рефлексії і особистісної зрілості фіксуються на більш низькому в порівнянні з учнями дев'ятих класів рівні.

Отже, показники параметрів, які характеризують особливості особистісного розвитку і показники рефлексії тісно пов'язані між собою. Їх розвиток відбувається синхронно, що далеко не завжди відповідає віку. Взаємозв'язки між рефлексією і особистісною зрілістю мають певну динаміку, на різних етапах життєдіяльності вони проявляються в різному кількісному і якісному вираженні. Виявлено також цікавий факт: наявність низькорексивних студентів (47%) серед юнаків, які навчаються на спеціальності «Географія», що вказує їх на слабо розвинену потребу і вміння звертатися до свого внутрішнього світу та до власного життєво-

го досвіду.

Цілеспрямована робота з оволодіння навичками рефлексії, що має проходити під керівництвом дорослих, за умов сприятливої соціальної ситуації розвитку, призводить до істотного зростання особистісного розвитку школярів. Правильно організований навчально-виховний процес зумовлює ситуації самоусвідомлення, що тісно пов'язані з рефлексивними механізмами, завдяки чому відбувається більш високий рівень розвитку рефлексії у учнів.

Висновки.

Особливості розвитку рефлексії у осіб різного віку полягають у наступному:

1. Показники параметрів, які характеризують особливості особистісного розвитку і показники рефлексії тісно пов'язані між собою. Їх розвиток в відбувається синхронно, що далеко не завжди відповідає віку.

2. Рефлексія і засвоєння свого життєвого досвіду пов'язані між собою і паралельно розвиваються в процесі особистісного зростання.

3. Взаємозв'язки між рефлексією і особистісною зрілістю мають певну динаміку, на різних етапах життєдіяльності вони проявляються в різному кількісному і якісному вираженні.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні концептуальних підходів до організації системи навчально-виховних впливів, що зумовлюють занурення дітей в ситуації самоусвідомлення, завдяки чому відбувається розвиток рефлексії.

References:

Bogin, V. G. (2004) *Obuchenie refleksii kak sposob formirovaniya tvorcheskoy lichnosti.* / *Sovremennaya didaktika: teoriya – praktike* / I. YA. Lerner, I. K. Zhuravliov (Ed). – M. [in Russian].

Bozhovich, L. I. (1968) *Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste.* – M.: Prosveshchenie [in Russian].

Vygotskij, L. S. (1997) *Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste.* – SPb.: Soyuz. [in Russian].

Karpov, A. V., & Skityaeva, I. M. (2001) *Psihologiya refleksii.* M.-YAroslavl'. [in Russian].

Kostyuk G. S. (1969) *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii.* – M.: Nauka. [in Russian].

Krossli Mishel', L. (2013) *Narrativnaya psihologiya. Samost',*

psihologicheskaya travma i konstruirovaniye smyslov / DMK press [in Russian].

Sapogova, E. (2005) Rimejki zhizni: konstruirovaniye avtobiograficheskogo narativa [Remakes of life: constructing an autobiographical narrative] (n.d.). esapogova.narod.ru. Retrieved from <http://esapogova.narod.ru/texts/rimeik.htm> [in Russian].

Chepelieva, N. V. (Eds.). (2009) *Rozuminnyya ta interpretaciya zhittevoogo dosvidu yak chinnik rozvitu osobistosti: monografiya [Understanding and interpretation of life experience as a factor of personal development: monograph]* Kirovograd: Imeks-LTD [in Ukrainian].

Chepelieva, N. V., Titarenko, T. M., Smul'son, M. L., Andrievs'ka, V. V., Zarec'ka, O. O. et al. (2008) *Social'no-psihologichni chinniki rozuminnyya ta interpretacii osobistogo dosvidu: monografiya [Socio-psychological factors of understanding and interpretation of personal experience: monograph]* In-t psihologii im. G. S. Kostyuka APN Ukraini. K.: Ped. dumka., – 255 c. – Bibliogr.: S. 248-255. [in Ukrainian].

Mykola Maksymov

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Psychology, Department of Developmental Psychology, Kyiv (Ukraine)

THE FEATURES OF REFLECTION DEVELOPMENT AT PEOPLE OF DIFFERENT AGES

ABSTRACT

The article highlights the peculiarities of reflection development at people of different ages. Reflection as a structural component of personality is developed synchronously with moving into adulthood. However, this natural process can be slowed down and even distorted due to traumatic negative life experiences. The frustration of basic social needs leads to refusal to reflect on painful experiences. In turn, an individual's life experience cannot be assimilated by him/her. A vicious circle emerges: the development of reflection, which is closely related to personal growth in general, is inhibited, and personal growth cannot take place without awareness and assimilation of one's life experience. Thus, it can be concluded that personal maturity, the development of its components, in general, and reflection, in particular, are not always related to an individual's age.

These phenomena were studied in the empirical study participated by people of different ages; the narrative

method was used. A narrative can become an important means for psychological cognition of experience as a holistic component of personal consciousness. Narratives give an opportunity to understand better an individual and various aspects of his/her experience and to identify the life moments that become events for the individual and later become part of his/her personality. By analysing narrative texts, we can identify psychologically significant structures of life experience characteristic for the studied age groups. At different age stages, narratives have special structures and content characteristics, which reveal an individual's personal qualities and his/her worldview. Three age groups were selected: primary schoolchildren, adolescents (high school students) and university students.

The dynamics of reflection development at different age groups was determined. The indicators of reflection development at primary schoolchildren corresponded to the normal distribution. Increased reflexivity is observed at adolescents. These processes are somewhat slowed down at university students, so their reflection and personal maturity were at the level lower compared to that of adolescents.

The existing correlation between reflection and the ability to understand and integrate one's own life experience is proved; the indicators characterizing personal development and the indicators of reflection were closely related. The relations between reflection and personal maturity showed certain dynamics. It is manifested in different quantitative and qualitative terms at different life stages. Reflection and personal maturity are developed synchronously, but not always in correspondence with age development.

Key words: development, reflection, personal growth, life experience, narrative, age features.

Максимов Николай Владимирович

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии развития факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев (Украина)

ОСОБЕННОСТИ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИИ У ЛЮДЕЙ РАЗНОГО ВОЗРАСТА

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу особенностей развития рефлексии у лиц разного возраста. Показано, что развитие рефлексии как структурного компонента личности должно происходить синхронно с взрослением человека. Однако этот естественный процесс может быть заторможен и даже искажен вследствие психотравмирующих воздействий негативного жизненного опыта. Фрустрация базовых социальных потребностей детерминирует отказ от рефлексии болезненных переживаний. Это, в свою очередь, делает невозможным усвоение своего жизненного опыта. Развитие рефлексии тесно связано с личностным ростом, а личностный рост без осознания и усвоения своего жизненного опыта не происходит. Поэтому, личностная зрелость в целом и рефлексия в частности, не всегда развивается с возрастом человека.

Указанные феномены были изучены в ходе эмпирического исследования лиц различного возраста с использованием метода нарратива. Нарратив дает возможность приблизиться к личности и различным аспектам её опыта. Благодаря анализу содержания текстов нарративов можно выявить психологически значимые структуры жизненного опыта исследуемых разных возрастных категорий.

Определена динамика развития рефлексии у лиц разных возрастных групп. У младших школьников показатели уровней развития рефлексии соответствуют нормальному распределению. Повышение рефлексивности наблюдается в подростковом возрасте. В юношеском возрасте эти процессы несколько замедляются, в результате чего количество испытуемых с низким уровнем развития рефлексии и личностной зрелости больше, чем среди подростков.

Доказано наличие взаимосвязи рефлексии и способности к пониманию и интеграции своего жизнен-

ного опыта; доказано, что показатели параметров, которые характеризуют особенности личностного развития и показатели рефлексии тесно связаны между собой. На разных этапах жизнедеятельности это проявляется в разном количественном и качественном выражении. Развитие рефлексии и личностной зрелости происходит синхронно, однако далеко не всегда это происходит в соответствии с возрастом.

Ключевые слова: развитие, рефлексия, личностный рост, жизненный опыт, нарратив, возрастные особенности.

Дата отримання статті: 21.04.2020

Дата рекомендації до друку: 19.05.2020

Дата оприлюднення: 28.05.2020